

Jacek Krochmal

(Warszawa)

POLONIKA W ZBIORACH PAŃSTW NADBAŁTYCKICH NA STRONIE INTERNETOWEJ ARCHIWUM GŁÓWNEGO AKT DAWNYCH

Prowadzenie ewidencji materiałów archiwalnych przynależnych do zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych (dalej: AGAD), a znajdujących się w zasobach i zbiorach innych podmiotów w kraju i poza jego granicami jest jednym z jego statutowych zadań, jako centralnego archiwum państwa polskiego¹ dla archiwaliów wytworzonych do roku 1918. W AGAD od lat jest gromadzony, przechowywany i udostępniany zbiór mikrofilmów i fotokopii poloników, których oryginały znajdują się w instytucjach zagranicznych. Początki utworzenia omawianego zbioru są związane z przekazaniem do AGAD ponad 100 tys. klatek mikrofilmów wykonanych w 1955 r. w archiwach i bibliotekach szwedzkich na zlecenie Mariana Małowista i Antoniego Mączaka, biorących udział w przygotowaniach do obchodów 300. rocznicy „potopu”². W następnych latach zbiór był systematycznie uzupełniany o wyniki kolejnych kwerend. Został on opracowany³, a baza danych zawierająca informacje dotyczące jego zawartości jest dostępna na stronie internetowej AGAD⁴.

¹ Zob. Statut AGAD, par. 6, pkt 2, ust. 3, <http://bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=32&idmp=77&r=o> <dostęp: 2010-04-13>.

² Zob. A. Mączak, *Postępowanie naukowe działu historii powszechnej Instytutu Historii PAN poświęcone wynikom przeprowadzonych w Szwecji poszukiwań źródłowych*, „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH), R. 62, 1955, Nr 6, s. 162-163; tenże, *Wyniki poszukiwań źródłowych dotyczących wojny polsko-szwedzkiej 1655-1660, dokonanych w Szwecji w r. 1955*, „Przegląd Historyczny” (dalej: PH), t. 47, 1956, s. 126-142.

³ Zob. *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych*, z. 1, oprac. B. Jagiełło, H. Karczowa, Warszawa 1965, 9-10, 37-44, 57-58, 60; z. 2, oprac. B. Jagiełło, D. Majerowicz, Warszawa 1969, s. 7-9, 22-27, 33-35; z. 3, oprac. T. Kurowski, D. Majerowicz, Warszawa 1973, s. 44, 59-70; z. 4, oprac. T. Kurowski, D. Majerowicz, Warszawa 1976, s. 78-90, 93; z. 5, oprac. E. Kobierska-Motasowa, H. Diupero, Warszawa 1982, s. 42-47, 92-100, 105-108; z. 8, oprac. J. Godlewska, B. Kubiczek, Warszawa 1992, s. 33-59, 71-81.

⁴ <http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/c02pol.xml> <dostęp: 2010-04-13>.

Aktualnie liczy ona 2379 rekordów i będzie uzupełniana w miarę dopływu kolejnych kopii⁵. Zestawiono w niej informacje dotyczące ponad 4750 j.a. materiałów archiwalnych o proveniencji polskiej. Oryginały poloników dostępnych na mikrofilmach i fotokopiach przechowywane są w zbiorach 107 instytucji, tj. archiwów, bibliotek i muzeów z 23 państw Europy, Azji i Ameryki Północnej. Znajdują się tam m.in. kopie poloników, których oryginały przechowywane są w archiwach i bibliotekach wszystkich, za wyjątkiem Estonii, państw basenu Morza Bałtyckiego, tj. Danii (Rigsarkivet w Kopenhadze), Finlandii (Valtionarkisto w Helsinkach), Litwy⁶, Łotwy⁷, Niemiec⁸, Rosji⁹ i Szwecji¹⁰. Mikrofilmy są udostępniane w pracowni naukowej AGAD, a dzięki systemowi wypożyczeń międzyarchiwalnych można z nich korzystać także we wszystkich „terenowych” archiwach państwowych. Warto zaznaczyć, że opisy archiwaliów, w tym ich proveniencji, odzwierciedlają stan z okresu, w którym zostały wykonane mikrofilmy bądź fotokopie. Ponieważ większość z nich powstała w latach 50. — 80. XX w., dlatego w bazie danych podano zarówno obecną, jak i dawną nazwę instytucji przechowującej oryginał. Dotyczy to zwłaszcza archiwów, bibliotek i muzeów z terenu byłego Związku Radzieckiego, których nazwy uległy zmianie.

⁵ Aktualnie do AGAD są przekazywane mikrofilmy poloników z zasobu CPAHU we Lwowie, zob. J. Krochmal, *Przekazanie mikrofilmów z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 15–16, 2008–2009, s. 223–224.

⁶ Są to mikrofilmy z następujących instytucji znajdujących się w Wilnie: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dawniej: Центральный государственный исторический архив Литовской ССР), Lietuvos centrinis valstybės archyvas (dawniej: Центральный государственный архив Литовской ССР в г. Вильнюсе), Lietuvos literatūros ir meno archyvas (dawniej: Центральный государственный архив литературы и искусства Литовской ССР), Lietuvos mokslų akademijos biblioteka (dawniej: Центральная библиотека Академии наук Литовской ССР; Państwowa Biblioteka im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie) oraz Vilniaus universiteto biblioteka (dawniej: Научная библиотека Вильнюсского государственного университета имени В. Капсукаса).

⁷ Są to mikrofilmy z Latvijas Valsts vēstures arhīvs (dawniej: Центральный государственный исторический архив Латвийской ССР) w Rydze.

⁸ W zbiorze znajdują się mikrofilmy poloników z 11 instytucji niemieckich (z Berlina, Drezna, Freiburga, Getyngi, Koblencji, Merseburga i Poczdamu). Nie zgromadzono kopii poloników z archiwów w Greifswaldzie, Rostocku i Schwerinie.

⁹ Zbiór zawiera mikrofilmy poloników z 17 instytucji rosyjskich, w tym 5 z Petersburga. Są to następujące archiwa i biblioteki: Российский государственный исторический архив (dawniej: Центральный государственный исторический архив СССР), Российский государственный архив военно-морского флота (dawniej: Центральный государственный архив Военно-Морского Флота СССР), Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга (dawniej: Ленинградский государственный исторический архив — w latach 1964–1988; Центральный государственный исторический архив Ленинграда — w latach 1988–1991), Санкт-Петербургский филиал Архива РАН (dawniej: Архив Академии наук СССР — w latach 1925–1963; Ленинградское отделение Архива АН СССР — w latach 1963–1991) oraz Российская национальная библиотека (dawniej: Государственная Публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина). Nie zgromadzono kopii poloników z Archiwum w Kaliningradzie.

¹⁰ Są to mikrofilmy poloników z Riksarkivet, Biblioteki Królewskiej i Biblioteki Uniwersyteckiej w Sztokholmie oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali.

Archiwum Główne ma duże osiągnięcia i doświadczenia w pozyskiwaniu informacji o polonikach w zbiorach zagranicznych. Po rozpadzie Związku Radzieckiego, w połowie lat 90. XX w. zorganizowano szereg konferencji naukowych, których myślą przewodnią było nawiązanie do programu UNESCO „Pamięć świata”. W konferencjach tych uczestniczyli archiwiści z Białorusi, Litwy, Rosji i Ukrainy, którzy przekazywali informacje o zasobie archiwalnym swych macierzystych instytucji, ze szczególnym uwzględnieniem poloników. Ich wystąpienia były następnie drukowane w kolejnych tomach „Miscellaneów Historico–Archivistica”¹¹. Przekazane przez nich informacje wniosły znaczący wkład do poznania zasobu archiwów zagranicznych, w których przechowywane są polonika uzupełniające zasób AGAD, jak również materiały tworzące wspólne dziedzictwo archiwalne krajów wchodzących niegdyś w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Waga zamieszczanych w „Miscellaneach” publikacji omawiających zasoby poszczególnych archiwów białoruskich, litewskich, rosyjskich i ukraińskich jest tym większa, że tylko niektóre z nich (zwłaszcza ukraińskie) udostępniają informacje o swym zasobie w formie drukowanych, bądź zamieszczanych w Internecie, przewodników i informatorów archiwalnych.

Jako przykład współpracy międzynarodowej w dziedzinie udostępniania wiedzy o polonikach w zbiorach obcych można podać prezentowaną na stronie internetowej AGAD Księgę Brańską nr 5 (z fondu 1708, Księgi ziemskie i grodzkie brańskie)¹², skopiowaną dzięki współpracy z Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku. Ponadto od 2001 r. AGAD uczestniczy w międzynarodowym projekcie Archiwum Radziwiłłów¹³. W dniu 31 VII 2009 r. Archiwum Radziwiłłów i kolekcja Biblioteki w Nieświeżu zostały wpisane na międzynarodową listę Pamięci Świata UNESCO.

W 2009 r. Archiwum Główne podjęło inicjatywę związaną z usystematyzowaniem informacji o polonikach znajdujących się w zbiorach państw basenu Morza Bałtyckiego, szczególnie zaś w zbiorach szwedzkich. Jak wiadomo, podczas wojen polsko-szwedzkich ważna część archiwaliów polskich została zrabowana i wywieziona do Szwecji. Niestety, tylko część z nich zwrócono¹⁴, pozostałe zaś znajdują się

¹¹ Łącznie w tomach IV, VII–X, XII–XIII wydrukowano 26 artykułów autorów zagranicznych: białoruskich, litewskich, rosyjskich oraz szczególnie licznie reprezentowanych autorów ukraińskich, a ponadto artykuł autora z USA; zob. <http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/miscellanea.html> <dostęp: 2010–04–15>.

¹² Zob. http://www.agad.archiwa.gov.pl/publikacje/grodzka_branska.html <dostęp: 2010–04–15>.

¹³ Projekt Archiwum Radziwiłłów i Księgozbiór Nieświeski jest realizowany we współpracy z archiwami Białorusi, Litwy, Ukrainy oraz Rosji i Finlandii; zob. http://www.unesco.pl/no_cache/article/1/archiwum-institutu-literackiego-i-archiwum-radziwillow-na-liscie-mow/?cHash=6d40f867a7&print=1 oraz <http://www.agad.archiwa.gov.pl/ar/ar.html#Projekt> <dostęp: 2010–04–15>.

¹⁴ W trakcie wojen z lat 1600–1629, 1655–1660 i 1702–1709 Szwedzi wywieźli z terenu Rzeczypospolitej zbiory 67 bibliotek i 16 archiwów; zob. D. Matelski, *Problemy restytucji polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych. Archiwa — księgozbiory — dzieła sztuki — pomniki*, Poznań 2003, s. 64–74, 121–123. Tekst ten został opublikowany także w innych pracach tego autora, por. tenże, *Straty polskich dóbr kultury w wojnach ze Szwecją w XVII i XVIII wieku oraz próby ich restytucji*, „Archeion”, t. 106, 2003, s. 118–134; tenże, *Grabeń dóbr kultury w wojnach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1795)*, Poznań 2005, s. 50–69.

w archiwach i bibliotekach szwedzkich, gdzie od wielu lat są przedmiotem kwerend prowadzonych przez badaczy polskich¹⁵. Dzięki otwartości instytucji szwedzkich możliwe jest kopiowanie poloników, a tym samym uzupełnienie luk w zasobie archiwów polskich.

19 II 2009 r. w AGAD odbyło się I Spotkanie problemowe pt. Elektroniczne repozytorium: *Polonica w zbiorach państw nadbałtyckich*¹⁶. Zaprezentowano na nim doświadczenia związane z poszukiwaniami, rejestracją oraz kopiowaniem poloników w archiwach i bibliotekach Szwecji i innych państw basenu Morza Bałtyckiego¹⁷, a także zaproszono do udziału w projekcie Elektronicznego Repozytorium. Gromadzone w nim będą opisy archiwalne oraz kopie cyfrowe poloników znajdujących się w archiwach, bibliotekach i muzeach państw nadbałtyckich. Polonika objęte poszukiwaniami, rejestracją oraz kopiowaniem to zarówno materiały archiwalne — źródła historyczne, jak również utwory literackie, ważne dla badań literaturoznawczych.

Elektroniczne repozytorium Poloników w zbiorach państw nadbałtyckich jest dostępne na stronie internetowej AGAD¹⁸. Znajdują się w nim zarówno bazy danych zawierające informacje o polonikach, jak również skany wybranych archiwaliów. Aktualnie udostępniono ponad 20 przykładowo wybranych dokumentów pochodzących ze zbiorów Riksarkivet w Sztokholmie¹⁹, przekazanych do repozytorium przez prof. Edwarda Mierzwę z Instytutu Badań nad Parlamentaryzmem w Piotrkowie Trybunalskim. Ponadto w repozytorium znajduje się baza danych zawierająca opis 148 dokumentów pergaminowych o proveniencji polskiej przechowywanych w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Latvijas Valsts vēstures arhīvs) w Rydze. Powstała ona w rezultacie kwerendy przeprowadzonej przez dr. Michała Kuleckiego z AGAD. Opisane w niej dokumenty, w większości królewskie, pochodzą z lat 1447–1765. Znajdują się one w zespole nr 5561, Dokumenty pergaminowe i papierowe (Pergamenta un papīra dokumenti), z lat 1254–1909, liczącym 2394 j.a. Ponadto odnaleziono jeden dokument pergaminowy, który był wszyty w księgę należącą do zespołu nr 4038, Ryskie Towarzystwo Historii i Starożytności (Rīgas Vestures un senatnes petitāju biedriba). Proveniencja omawianych

¹⁵ Literaturę przedmiotu zestawia i omawia D. Matelski, *Straty polskich dóbr kultury*, s. 125–134; zob. ponadto J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia: catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala*, Uppsala 1958.

¹⁶ Zob. http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/polonica_nadbaaltyckie.html <dostęp: 2010-04-15>; J. Krochmal, *Elektroniczne repozytorium „Polonica w zbiorach państw nadbałtyckich” na stronie internetowej AGAD [w:] Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 341–345.

¹⁷ Jest to kolejny międzynarodowy projekt realizowany przez polskie archiwa państwowe. Najważniejszym z nich jest program „Odtworzenie Pamięci Polski” (RMP), mający na celu rejestrację poloników z zbiorach zagranicznych; zob. *Reconstitution of the Memory of Poland*, Warsaw 2000; <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/wspolpraca-i-projekty/198-odtworzenie-pamici-polski-reconstitution-of-the-memory-of-poland.html> <dostęp: 2010-04-15>.

¹⁸ Zob. http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/elektroniczne_repozytoria.html <dostęp: 2010-04-21>.

¹⁹ Dokumenty te znajdują się w dziale Extranea 75. IX Polen; zob. <http://www.postdiploma.pl/Extranea.xml> <dostęp: 2010-04-15>.

dokumentów jest związana z działalnością kolekcjonerską funkcjonujących na terenie Kurlandii instytucji kulturalno–naukowych, jakimi były Muzeum Kurońskie oraz Archiwum Rycerstwa Inflanckiego²⁰.

Projekt Elektronicznego Repozytorium poloników realizowany będzie we współpracy z partnerami zagranicznymi, w których zbiorach znajdują się polonika. Jego założeniem jest bezpłatne pozyskiwanie materiałów do Elektronicznego Repozytorium oraz swobodny dostęp do nich za pośrednictwem strony internetowej AGAD. Duży nacisk przy pozyskiwaniu kopii cyfrowych materiałów archiwalnych położony został na ich legalne kopiowanie oraz udostępnianie. Chodzi tu zwłaszcza o uzyskanie zgody instytucji, w której przechowywane są oryginały zarówno na kopiowanie archiwaliów, jak również na ich udostępnienie na stronie internetowej Archiwum Głównego. Takie umiejscowienie Elektronicznego Repozytorium poloników spowoduje, że kopie cyfrowe materiałów archiwalnych oraz ich opisy przekazywane przez uczestników projektu zostaną poddane fachowemu opracowaniu od strony archiwalno–metodycznej. Repozytorium kopii cyfrowych będzie zatem odpowiednikiem, wspomnianego wcześniej, zbioru mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych. Opisy materiałów archiwalnych oraz ich skany zgromadzone w Elektronicznym Repozytorium są dostępne dla wszystkich zainteresowanych polonikami przechowywanymi w archiwach, bibliotekach i muzeach państw basenu Morza Bałtyckiego.

Kopiuwane archiwalia muszą spełniać odpowiednie wymagania techniczne, umożliwiające ich prezentację, w tym odczytanie treści zapisu. Z oczywistych względów każdy skan musi być opisany zgodnie ze standardami archiwalnymi, umożliwiającymi identyfikację skopiowanego materiału. Dlatego opracowano minimalne wymagania opisu archiwalnego kopii cyfrowych²¹, zgodnego z międzynarodowym standardem archiwalnym ISAD(G)²², jak również minimalne wymagania techniczne dotyczące fotografowania materiałów archiwalnych²³. Są one dostępne na stronie internetowej projektu.

²⁰ Zob. <http://www.postdiploma.pl/ryga.xml> <dostęp: 2010–04–21>.

²¹ Opis ten zawiera następujące informacje: Sygnatura (kraj, miasto, archiwum, zespół, seria); Tytuł (w tytule zwykle zawiera się nazwa twórcy); Data/Daty (jeżeli rozwinięta, to: YYYY MM DD); Poziom opisu (zespół, seria, podseria, jednostka); Treść (może być wymienna z tytułem, zależy od poziomu opisu); Język / Języki; Opis zewnętrzny (rozmiary opisywanego obiektu); Uwagi; Mikrofilm / Scan; zob. szerzej: http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/minimalne_wymagania.html <dostęp: 2010–04–15>.

²² Por. *ISAD (G). Międzynarodowy standard opisu archiwalnego. Część ogólna. Wersja 2, Norma przyjęta przez Komitet ds. standaryzacji opisu Sztokholm, Szwecja, 19–22 września 1999 r.*, tłum. i oprac. wersji pol. H. Wajs, Warszawa 2005.

²³ Zalecenia dotyczące fotografowania materiałów archiwalnych opracował Karol Zgliński, kierownik sekcji reprografii AGAD. Powinny one gwarantować: bezstratny format plików (RAW, TIF, JPG z minimalną kompresją); stosowanie maksymalnej dostępnej rozdzielczości matrycy; jak najniższa czułość ISO (max. 100); wykonywanie zdjęć ze statywu; obiektyw na statywie ustawiony prostopadłe do fotografowanego obiektu; ogniskowa min. 50 mm (w przeliczeniu na klatkę filmu małoobrazkowego); przysłona w przedziale 8–11; stosowanie jednolitego tła o neutralnym kolorze; stałe, równomierne oświetlenie (nie błyskowe); manualne zmierzenie balansu bieli; manualne zmierzenie parametrów ekspozycji i stosowanie takich samych parametrów do wszystkich fotografii; przy fotografowaniu obiektów, które wymagają rozprostowania (np.

Kopie cyfrowe oraz bazy danych zawierające informacje o polonikach przechowywanych w zbiorach zagranicznych będą systematycznie opracowywane i zamieszczane na stronie internetowej AGAD, w miarę ich przekazywania przez badaczy zainteresowanych współpracą przy projekcie, którego celem jest budowa Elektronicznego Repozytorium poloników w zbiorach państw nadbałtyckich.

Jacek Krochmal, Polonica in the Collections of the Baltic States on the Website of the Central Archives of Historical Records (AGAD)

Summary

In the holdings of AGAD are gathered and made available microfilms and photocopies of Polonica the originals of which are in foreign institutions. A database containing information about the content of this collection is available on the archives' website. Data on over 4,750 documents of Polish provenance are gathered. Polonica's originals that are available on microfilm and in photocopies are preserved in the collection of 107 institutions from 23 countries in Europe, Asia and North America, including archives and libraries of all the Baltic Sea countries, with the exception of Estonia.

In 2009 AGAD took up an initiative to systematize information about Polonica that are preserved in the collections of countries around the Baltic Sea, especially in the collections of the Swedish archives. It is a well-known fact that important part of the Polish archives were robbed and deported to Sweden during the Polish-Swedish wars. Only some of the archival materials were restored. Thanks to the openness of Swedish institutions it is possible to copy Polonica, and in this way to fill in the gaps in the holdings of Polish archives.

Descriptions of archival digital copies of Polonica from archives, libraries and museums of the Baltic States will be collected in frame of a project implemented by AGAD *The Electronic Repository of Polonica in the collections of the Baltic states*. Its repository is available at the AGAD's website. Currently the database contains information on Polonica and scans of documents from Riksarkivet in Stockholm and the Latvian State Historical Archives in Riga.

dokumenty pergaminowe), nie należy zasłaniać tekstu fotografowanego obiektu; w celu rozprostowania/przytrzymania fotografowanego obiektu dopuszczalne jest stosowanie klipsów (klamerek), jednak nie należy zaciskać ich bezpośrednio na obiekcie; fotografowane obiekty powinny być płasko ułożone na stole; zadbanie o poprawną kompozycję (nie umieszczanie w kadrze zbędnych przedmiotów, równe ułożenie obiektu na stole itp.); zdalne wyzwalanie migawki lub za pomocą samowyzwalacza; przy fotografowaniu pieczęci należy doświetlić je z boku, w celu wydobycia treści; zob. http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/zasady_fotografowania.pdf <dostęp: 2010-04-15>.